

Piotr Hummel

Stanisławów (obecnie Iwano-Frankiwnsk)

Miasta wielu religii.

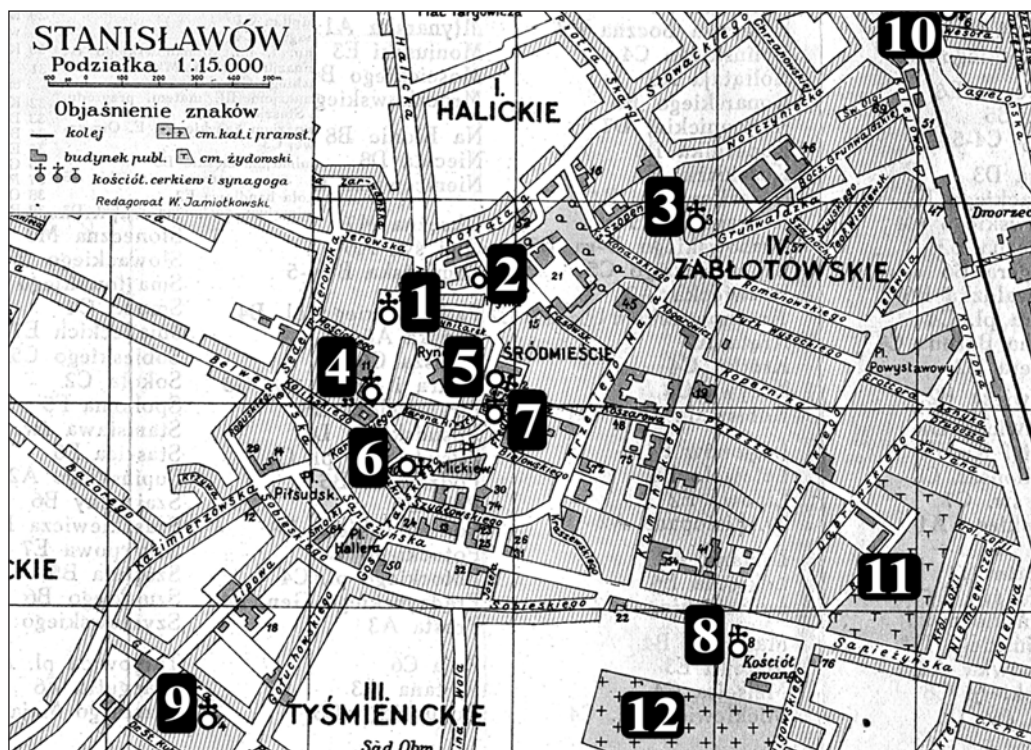
Topografia sakralna ziem wschodnich dawnej Rzeczypospolitej,

pod redakcją Melchiora Jakubowskiego, Maksymiliana Sasa
i Filipa Walczyny, Muzeum Historii Polski, Warszawa 2016, s. 133-140.

Stanisławów (obecnie Iwano-Frankiwnsk)

Stanisławów leży w północnej części historycznego regionu Pokucia, u zbiegu rzek Bystrzycy Sołotwińskiej i Bystrzycy Nadwórniańskiej. Miasto, założone w połowie XVII w., stało się szybko jednym z największych ośrodków dawnej Rusi Czerwonej i Galicji Wschodniej. Mimo zniszczeń I i II wojny światowej zachowały się układ ulic z czasów lokacji oraz zabytkowa zabudowa z zespołem świątyń i szczególnie efektownymi secesyjnymi kamienicami. W 1962 r. Stanisławów stracił swoją historyczną nazwę i został przemianowany na Iwano-Frankiwnsk – ku czci ukraińskiego poety.

Stanisławów powstał w 1662 r. z inicjatywy Andrzeja Potockiego, późniejszego kasztelana krakowskiego i hetmana polnego koronnego¹. Magnat, nadając nazwę miastu, uhonorował swojego ojca Stanisława „Rewerę” Potockiego oraz najstarszego syna, noszącego to samo imię. Stanisławów pozostawał w rękach Potockich aż do 1801 r., kiedy na mocy dekretu przeszedł na własność państwa austriackiego. Pierwotnie pełnił funkcję miasta-twierdzy, mającego chronić południowe rubieże Rzeczypospolitej przed Tatarami.

Mapa 22. Stanisławów na planie z 1937 r. z oznaczeniem obiektów sakralnych: 1. kolegiata pw. NMP, św. Andrzeja i św. Stanisława; 2. lokalizacja klasztoru Trynitarzy; 3. nowy kościół Jezuitów; 4. katedra grekokatolicka (dawny klasztor Jezuitów); 5. kościół ormiański; 6. stara synagoga; 7. synagoga postępową; 8. kościół ewangelicko-augsburski; 9. kościół „Ave Maria” (obecnie zbór protestancki); 10. cerkiew greckokatolicka „na górze”; 11. kirkut; 12. cmentarz chrześcijański

¹ Więcej o historii miasta zob. S. Barącz, *Pamiętniki miasta Stanisławowa*, Lwów 1858; G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty i Podkarpacie. Część wschodnia*, Przewodnik krajoznawczo-historyczny po Ukrainie Zachodniej, 6, Pruszków 2014, s. 100–107.

mi i Turkami. Całość założenia otrzymała kształt wielokąta z wysuniętymi bastionami, a od północy zamknięto kompleks właściwą twierdzą, w której Potoccy umieścili pałac (ryc. XVIII), później zamieniony przez zaborców na szpital wojskowy. Mimo rozbiórki murów w okresie zaborów do dzisiaj wokół starego miasta można napotkać pozostałości wałów i umocnień, a zarys fortyfikacji jest wciąż widoczny na współczesnych planach.

Wielcy dobrodzieje Stanisławowa – Andrzej Potocki (zm. 1691) i jego syn Józef (zm. 1751) – zapewnili nowemu ośrodkowi szybki rozwój. Przywilej z 1667 r. nadał mu rangę równą miastom królewskim. W 1669 r. kościół parafialny stał się kolegiatą, przy której powstała Akademia, będąca filią Uniwersytetu Krakowskiego. Józef Potocki sprowadził do miasta trynitarzy oraz jezuitów, którzy zaopiekowali się Akademią, podupadającą już nieco na początku XVIII w. Miasto znane też było jako duży ośrodek handlowy, rozwijający się mocno dzięki dużej aktywności Ormian.

Po rozbiorach władze austriackie stosowały represje, dotkliwe przede wszystkim dla Kościoła rzymskokatolickiego (kasata jezuitów, degradacja kolegiaty). Miasto odrodziło się w okresie autonomii galicyjskiej, przeżywając czas swojego największego rozkwitu². Po wielkim pożarze z 1868 r. część Stanisławowa zbudowano właściwie od nowa, czego wyrazem jest bardzo efektowny zespół kamienic z drugiej połowy XIX w. (wyjątkowej urody kamienice secesyjne wzdłuż ul. Sapieżyńskiej). Bardzo pręźnie rozwijały się także przemysł (fabryki koronek, drukarnie) i kolej. Już w 1876 r. w mieście wprowadzono oświetlenie gazowe. Powstawało także wiele instytucji kulturalnych i politycznych – Stanisławów stał się drugim po Lwowie najważniejszym ośrodkiem w Galicji wschodniej. Po I wojnie światowej miasto zostało siedzibą władz województwa.

Liczba ludności wzrastała dosyć szybko. Pod koniec XVIII stulecia liczbę mieszkańców ustalono na 5455: 1869 (34,3%) łacinników, 1102 (20,2%) unitów, 2213 (40,6%) żydów i 280 (5,1%) innych³. W spisie z 1801 r. doliczono się 5402 mieszkańców: 3165 (58,6%) chrześcijan, 2237 (41,4%) żydów⁴. W połowie wieku liczba ludności wzrosła do 11 000, by w 1880 r. osiągnąć 18 626, z czego według wyznania było: 5584 (30%) rzymskich katolików, 2793 (15%) grekokatolików, 90 (0,5%) Ormian, 1 prawosławny, 135 (0,7%) protestantów, 10 023 (53,8%) żydów⁵. Pod koniec stulecia w Stanisławowie mieszkało ponad 30 000 mieszkańców. W roku 1921 wśród 48 200 mieszkańców było 15 738 (33%) rzymskich katolików, 9105 (19%) grekokatolików, 253 ewangelików, 104 innych chrześcijan i 22 920 (47%) żydów⁶. W 1939 r. doliczono się już ok. 70 000 mieszkańców⁷.

Warto się przyjrzeć temu miastu ze względu na jego złożoną strukturę religijną i narodowościową. Już w przywileju lokacyjnym uwzględniono wieloetniczny i wielo-

² Ż. Komar, *Trzecie miasto Galicji. Stanisławów i jego architektura w okresie autonomii galicyjskiej*, Kraków 2008, s. 50–82.

³ Z. Budzyński, *Kresy południowo-wschodnie w drugiej połowie XVIII wieku*, 1: *Statystyka wyznaniowa i etniczna*, Przemysł–Rzeszów 2005, s. 287.

⁴ A. Szarlowski, *Stanisławów*, [w:] *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, 11, Warszawa 1890, s. 192.

⁵ Tamże.

⁶ *Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej. Opracowany na podstawie wyników pierwszego powszechnego spisu ludności z dn. 30 września 1921 r. i innych źródeł urzędowych*, 14: *Województwo stanisławowskie*, Warszawa 1923, s. 16.

⁷ G. Rąkowski, *Historia Stanisławowa*, http://stanislawow.net/historia/historia_wg_rakowskiego.htm (dostęp: 24 X 2013).

wyznaniowy charakter Stanisławowa, zapewniając mieszkańcom przestrzeganie praw religijnych. W miarę napływu osadników ukształtowały się dzielnice: zachodnia rzymskokatolicka, wschodnia ormiańsko-ruska oraz północna żydowska (później przeniesiona na południe)⁸. Podobnie jak w Kamieńcu Podolskim i wielu dużych ośrodkach kresowych Ormianie posiadali odrębny magistrat, a Żydzi – liczną gminę.

Idąc z rynku w stronę zachodnią, dochodzi się do podłużnego placu, będącego dawniej centrum polskiej – katolickiej dzielnicy. Całą północną pierzeję zajmuje najstarsza

Il. 59. Stanisławów. Kolegiata

świątynia w mieście, niegdyś kościół parafialny pw. Najświętszej Marii Panny, św. Andrzeja i św. Stanisława⁹. Pierwszy drewniany kościółek powstał tutaj zapewne równoległe z lokacją miasta i już w siedem lat później otrzymał tytuł kolegiaty. Prałacy i kanonicy prowadzili obok wspomnianą już Akademię. Obecna trójnawowa, murowana świątynia z dwuwieżową fasadą ukończona została w 1703 r., a następnie poszerzona jeszcze w latach trzydziestych XVIII w. przez Józefa Potockiego. Kościół otrzymał bardzo bogate wyposażenie barokowe, które niestety nie zachowało się do naszych czasów. Fundator Andrzej Potocki sprowadził także z Rzymu relikwie św. Wincentego, przyciągające wielu pielgrzymów. Od pochówku założyciela miasta kościół stał się nekropolią rodową Potockich. W 1801 r. władze austriackie zdegradowały kolegiatę do rangi zwykłego kościoła parafialnego. Po II wojnie światowej urządzono tu magazyn, a w 1962 r., z okazji święta zmiany nazwy miasta, porąbano i spalono całość wyposażenia, bezczeszcząc także szczątki Potockich, pochowanych w kryptach. Dzisiaj świąty-

⁸ Tamże; G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty*, s. 101.

⁹ O historii kolegiaty zob. R. Piżanowski, *Stanisławowska kolegiata*, <http://stanislawow.net/historia/kolegiata.htm> (dostęp: 24 X 2013); G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty*, s. 115–118.

nia nie służy już celom kultowym, o czym dobitnie świadczą krzyże ucięte do połowy. W latach osiemdziesiątych umieszczono we wnętrzu muzeum sztuki sakralnej.

Naprzeciwko kolegiaty, po drugiej stronie placu, widnieje sylwetka dawnego kościoła Jezuitów. Budowla jest zwrócona bokiem do placu, a fasada wychodzi na ulicę prowadzącą do rynku głównego. Jezuita przybyli do miasta w 1715 r. i po niespełna 15 latach, w 1729 r., wprowadzili się do nowo wybudowanego klasztoru¹⁰. Jednonawowa świątynia, otoczona wieńcem kaplic, z dwukondygnacyjną fasadą flankowaną wieżami, jest typowym założeniem jezuickim, dopełnionym jeszcze kolegium ukończonym w 1744 r. Przylega ono do prawej nawy bocznej. Po jego wybudowaniu zakonnicy szybko przejęli sprawy szkolnictwa w mieście, wraz ze wspomnianą Akademią. Jezuita działali w Stanisławowie do kasaty zakonu w 1773 r. W 1847 r. ich dawną świątynię adaptowano na parafię unicką. Od 1850 r., a formalnie od 1885 r., kościół pełni funkcję katedry biskupstwa unickiego. Oryginalne barokowe wyposażenie nie zachowało się do naszych czasów, a polichromie oraz ikonostas pochodzą z XIX i częściowo z XX stulecia. Jezuita powrócili do Stanisławowa w 1883 r. i początkowo korzystali gościnnie ze świątyni ormiańskiej. Pod koniec XIX w. wybudowali niewielki neobarokowy kościółek na północnych przedmieściach miasta, przy ul. Zabłotowskiej, gdzie obecnie znajduje się cerkiew prawosławna¹¹.

Il. 60. Stanisławów. Dawny kościół Jezuitów (obecnie katedra greckokatolicka)

¹⁰ O historii kościoła i klasztoru zob. S. Barącz, *Pamiętniki miasta*, s. 83–85; G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty*, s. 118–120.

¹¹ R. Piżanowski, *Ojcowie Jezuita w Stanisławowie po 1883 roku*, http://stanislawow.net/historia/o_jezuici.htm (dostęp: 24 X 2013); Ż. Komar, *Trzecie miasto Galicji*, s. 141–142.

Drugim prężnie funkcjonującym zakonem w Stanisławowie byli trynitarze, sprowadzeni do miasta przez Andrzeja Potockiego w 1690 r.¹² Pierwszy drewniany kościół wystawiono im nieopodal bramy zamku Potockich, a murowana świątynia powstała obok i została uroczystie konsekrowana w 1732 r. Wykończenie kościoła pw. św. św. Piotra i Pawła oraz budynku klasztornego trwało jeszcze parę lat. Zakonnicy zajmowali się nauką i wykupywaniem jeńców chrześcijańskich z Imperium Osmańskiego. Taki stan trwał aż do kasaty zgromadzenia na mocy edyktu cesarza Józefa II z 1783 r. Sam kościół rozebrano po pożarze miasta z 1868 r., a na jego miejscu pozostał pl. Trynitański, dzisiaj zapełniony straganami. Ze starego założenia zachowało się jedynie przebudowane skrzydło dawnego klasztoru (ul. Starozamkowa 2), w którym znajdują się obecnie sklepy i biura¹³.

W XX w. powstały kolejne świątynie katolickie¹⁴, z niezachowanym już kościółkiem pw. św. Józefa na przedmieściu Tyśmienickim oraz kościółkiem pw. Chrystusa Króla, zbudowanym w latach trzydziestych XX w., który jest jedynym do dzisiaj działającym kościołem katolickim w Stanisławowie¹⁵. Ten ostatni stoi na północno-wschodnim przedmieściu, obok cerkwi greckokatolickiej „na górcie” pw. Józefa Oblubieńca. Przy ul. Gillera, między Lipową a Gołuchowskiego, w latach 1902–1904 powstał niewielki kościół murowany, nazywany „Ave Maria”, a pełniący funkcję kościoła filialnego. Dziś mieści się w nim zbór ewangelicki¹⁶.

Na wschód od rynku rozciągały się dawne dzielnice: ormiańska oraz ruska. Kościół ormiański zamyka perspektywę uliczki odchodzącej od rynku w stronę wschodnią¹⁷. Należy zwrócić uwagę, że w odróżnieniu od kościołów parafialnego i jezuickiego jest on orientowany. Ormianie umieścili w tym miejscu swoją parafię już w latach sześćdziesiątych XVII w., jednak obecny murowany budynek powstał w połowie XVIII stulecia. Świątynia powstała m.in. do obsługi kultu świętego obrazu Matki Bożej Łaskawej. Parafia w Stanisławowie była jedną z najzasobniejszych parafii ormiańskich w Polsce i dzięki datkom oraz fundacjom szczerzej społeczności ormiańskiej funkcjonowała bardzo sprawnie, co pozwoliło na bogate wyposażenie świątyni, niestety strawione przez pożar w 1868 r. Znaczenie ośrodka wzrosło z chwilą erygowania w Stanisławowie w 1849 r. trzeciego, obok lwowskiego i kuckiego, dekanatu archidiecezji ormiańskiej. Liczba Ormian w Stanisławowie stopniowo malała (od ok. 500 na początku XIX w. do 300–200 w połowie XIX w.), jednak parafia przetrwała aż do końca II wojny światowej. Po wojnie w świątyni powstało Muzeum Religii i Ateizmu. W 1990 r. przejęli ją prawosławni i przekształcili na siedzibę biskupstwa¹⁸.

¹² O trynitarzach w Stanisławowie zob. R. Piżanowski, *Opis pobytu OO. Trynitarzy w Stanisławowie*, <http://stanislawow.net/historia/trynitarzy.htm> (dostęp: 24 X 2013).

¹³ G. Rąkowski, *Ukraińskie Karpaty*, s. 122.

¹⁴ Na przełomie XIX i XX w. powstało w Stanisławowie wiele kościołów w stylu neogotyckim, o których pisze Ż. Komar, *Trzecie miasto Galicji*, s. 120–123.

¹⁵ R. Harajda, *Stanisławów – świątynie*, <http://stanislawow.net/historia/swiatynie.htm> (dostęp: 24 X 2013).

¹⁶ Tamże.

¹⁷ T. Isakowicz-Zaleski, *Parafia ormiańska w Stanisławowie*, <http://stanislawow.net/historia/parafia.htm> (dostęp: 24 X 2013).

¹⁸ Tamże.

Il. 61. Stanisławów. Dawny kościół ormiański (obecnie katedra prawosławna)

Historia Stanisławowa, podobnie jak wszystkich innych kresowych miast i miasteczek, jest nierozdzielnie związana ze społecznością żydowską, która zamieszkiwała początkowo północną dzielnicę miasta¹⁹. Tam wniesiono pierwszą drewnianą synagogę, jednak w związku z rozbudową zamku na północnych rubieżach miasta Andrzej Potocki postanowił przenieść Żydów na południe od rynku. Dzięki korzystnemu przywilejowi mogli oni konkurować ekonomicznie z Polakami oraz Ormianami, chociaż okresowo

¹⁹ O historii Żydów w Stanisławowie zob. R. Piżanowski, *Zarys historii Żydów w Stanisławowie*, http://stanislawow.net/historia/zydzi_historia.htm (dostęp: 24 X 2013).

byli gorzej traktowani przez władze miejskie oraz właścicieli. W XVIII stuleciu, pod rządami tolerancyjnych Józefa i Stanisława Potockich, Żydzi stopniowo poprawiali swoją pozycję i w coraz większej mierze wchodzili już nie tylko w kręgi handlowe, lecz także rzemieślnicze. Rozwijającej się społeczności nie wystarczała stara drewniana synagoga i ostatecznie w 1777 r. doszło do wymurowania nowej bóżnicy, znajdującej się w centrum dzielnicy żydowskiej. W drugiej połowie XIX w. uznanie wśród społeczności żydowskiej zyskały ruchy reformatorskie. W latach siedemdziesiątych powstało w mieście Towarzystwo Postępowe, przekształcone później w Towarzystwo Świątyni Izraelskiej, które doprowadziło do wybudowania Synagogi Postępowej pod koniec lat dziewięćdziesiątych. Warto podkreślić, że usytuowana na południowy wschód od rynku budowla również obecnie pełni funkcje kultowe, co jest sytuacją wyjątkową na zachodniej Ukrainie. Charakterystyczny budynek w stylu renesansowo-mauretańskim²⁰ przetrwał obie wojny, choć utracił atrakcyjne narożne wieżyczki²¹.

Il. 62. Stanisławów. Synagoga Postępowa

Do Stanisławowa napływali także tzw. koloniści niemieccy, szczególnie w XIX w., kiedy miasto zaczęło się dynamicznie rozwijać. W połowie stulecia przybysze osiedlali się w pobliżu ul. Tyśmienickiej, gdzie założyli osadę zwaną Kolonią, którą przyłączono do miasta w 1924 r. wraz z pozostałymi przedmieściami²². Kilkusetosobowa spo-

²⁰ W drugiej połowie XIX w. styl mauretański został przyswojony w architekturze świątyni żydowskich. O jego cechach i popularności pisze Ż. Komar, *Trzecie miasto Galicji*, s. 124–128.

²¹ R. Piżanowski, *Synagoga Postępowa*, http://stanislawow.net/historia/zydzi_historia.htm (dostęp: 24 X 2013).

²² Ż. Komar, *Trzecie miasto Galicji*, s. 58 i 65–71.

łeczność protestancka doczekała się wybudowania murowanej świątyni w 1885 r. przy ul. Sapieżyńskiej, u wylotu Kilińskiego. Staraniem rozrastającej się parafii ewangelicko-augsburskiej w 1900 r. dobudowano wieżę frontową oraz zaaranżowano budynek w szacie neogotyckiej. Po wojnie kościół został zburzony, a w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX w. na jego miejscu postawiono pomnik Lenina²³.

²³ Tamże, s. 120–121.